

САДРЖАЈ

Напомена аутора	5
Увод	13

I. Врсте речи и граматичке категорије

1. Називи за врсте речи	21
2. Дефинисање појма врсте речи	22
3. Класификација и редослед појединачних врста речи	22
4. Називи за граматичке категорије	27
5. Дефинисање појма граматичке категорије	28
6. Класификација граматичких категорија	29

II. Именице

1. Називи за именице	31
2. Именице у систему врста речи	32
3. Дефинисање именица	33
4. Примери којима се илуструју дефиниције именица	39
5. Подела именица на подврсте	41
6. Граматичке категорије именица	97
7. Критички осврт на постојеће граматичке моделе	116

III. Придеви

1. Називи за придеве	123
2. Придеви у систему врста речи	124
3. Дефинисање придева	125
4. Примери којима се илуструју дефиниције придева	128
5. Подела придева на подврсте	130
6. Граматичке категорије придева	150
7. Критички осврт на постојеће граматичке моделе	171

IV. Заменице

1. Називи за заменице	177
2. Заменице у систему врста речи	178

3. Дефинисање заменица	179
4. Примери којима се илуструју дефиниције заменица	182
5. Подела заменица на подврсте	185
6. Граматичке категорије заменица	237
7. Критички осврт на постојеће граматичке моделе	242

V. Бројеви

1. Називи за бројеве	249
2. Бројеви у систему врста речи	250
3. Дефинисање бројева	252
4. Примери којима се илуструју дефиниције бројева	255
5. Подела бројева на подврсте	257
6. Граматичке категорије бројева	284
7. Критички осврт на постојеће граматичке моделе	285

VI. Глаголи

1. Називи за глаголе	289
2. Глаголи у систему врста речи	290
3. Дефинисање глагола	291
4. Примери којима се илуструју дефиниције глагола	293
5. Подела глагола на подврсте	296
6. Граматичке категорије глагола	321
7. Критички осврт на постојеће граматичке моделе	324

VII. Прилози

1. Називи за прилоге	329
2. Прилози у систему врста речи	330
3. Дефинисање прилога	331
4. Примери којима се илуструју дефиниције прилога	334
5. Подела прилога на подврсте	335
6. Граматичке категорије прилога	349
7. Критички осврт на постојеће граматичке моделе	352

VIII. Предлози

1. Називи за предлоге	355
2. Предлози у систему врста речи	356
3. Дефинисање предлога	357
4. Примери којима се илуструју дефиниције предлога	360
5. Подела предлога на подврсте	361
6. Критички осврт на постојеће граматичке моделе	367

IX. Везници

1. Називи за везнике	371
2. Везници у систему врста речи	372
3. Дефинисање везника	373
4. Примери којима се илуструју дефиниције везника	375
5. Подела везника на подврсте	376
6. Критички осврт на постојеће граматичке моделе	380

X. Речце

1. Називи за речце	383
2. Речце у систему врста речи	384
3. Дефинисање речци	385
4. Примери којима се илуструју дефиниције речци	386
5. Подела речци на подврсте	386
6. Критички осврт на постојеће граматичке моделе	392

XI. Узвици

1. Називи за узвике	395
2. Узвици у систему врста речи	396
3. Дефинисање узвика	397
4. Примери којима се илуструју дефиниције узвика	400
5. Подела узвика на подврсте	401
6. Критички осврт на постојеће граматичке моделе	403

Закључак	407

Литература	417

Анализиране граматике	425

УВОД

Важно место у традиционалним сербокroatистичким граматикама припада морфологији (у ужем смислу).¹ На ову област, која се у највећој мери бави врстама речи и њиховим категоријама, наслањају се творба речи, лексикологија и у великој мери синтакса, па се систем врста речи и њихових категорија може „означити као морфосинтаксички систем”². Анализираћемо врсте речи и њихове категорије водећи рачуна, у највећој мери, о томе како су оне заступљене у делу граматике који се назива *морфологија*. Повезаност врста речи са другим традиционално издвојеним деловима граматике показује да се ради о једном важном, готово издвојеном систему. С обзиром на тако важно место овог система у граматикама, сматрамо да су потребни обухватнији радови који се баве анализом појединачних врста речи у различитим граматикама.

Отуд нам је основни циљ био детаљно и систематично представљање резултата једне обухватне анализе, која би показала да ли се и колико граматике разликују у терминологији, дефинисању појмова, класификацијама, али и у примерима којима се илуструју дефиниције појединих врста речи. Није нам, дакле, циљ да посебно представљамо поједине граматике или граматичаре, већ да дамо општу слику о променама или пак о континуитету представљања врста речи у сербокroatистичкој граматичкој пракси. Након такве анализе, могуће је предложити и нека решења која би унапредила опис врста речи у будућим граматикама српског језика.

За сваку врсту речи, у сваком сегменту анализе, установљен је аналитички оквир, а он је основа табеларног приказа података. У табелама су, с једне стране, издвојени параметри³, а, са друге, конкретне вредности. Подаци који се уносе у табелу великим делом се односе на елементе тзв.

---

¹ Овде подразумевамо традиционалну поделу граматике на посебне области, не улазећи у проблематичност оваквог приступа. У литератури је на овај проблем скренута пажња: „Традиционална стратификација језика није довољно разрађена нити је конципирана на такав начин да може да одрази све релевантне аспекте језика и његове употребе [...] Општи закључак би могао да буде да је за стандардизацију граматичке терминологије српског стандардног језика потребно имати *савремену* концепцију стратификације језика и језичких јединица и одговарајућу концепцију граматичких дисциплина и њихових интерфејса” (Поповић 2004: 31).

² Исп.: Поповић 1976: 469.

³ Параметри у табелама углавном представљају интерпретацију онога што је наведено у граматикама.

уже или шире дефиниције појединачних врста речи. Под ужом дефиницијом подразумевамо оно што је на неки начин у граматикама истакнуто. Ово истицање може се постићи другим слогом (курзивом, масним словима и сл.), уоквиривањем или, једноставно, издвајањем у посебан пасус. Под широм дефиницијом подразумевамо све податке који су део дефинисања одређеног појма, али нису посебно истакнути, већ се наводе у оквиру целокупног текста о појединим врстама речи.

Врсте речи навели смо оним редоследом којим се наводе у већини граматика, а сваки одељак који се бави поједином врстом речи подељен је на више поглавља, која се анализирају посебно, а могу се груписати на следећи начин:

- предлози за термилошку стандардизацију;
- место појединих врста речи у систему;
- дефинисање врста речи и њихових категорија;
- адекватна егземплификација;
- класификација врста речи и њихових подврста.

Свако од ових поглавља има унеколико специфичан теоријско-методолошки оквир за анализу. Навешћемо укратко оно што је најважније за свако поглавље појединачно, посвећујући више пажње критеријумима које смо морали поставити и придржавати их се приликом анализе назива за врсте речи, као и приликом избора репрезентативних примера за егземплификацију њихових дефиниција.

1. Предлози за термилошку стандардизацију

Да бисмо дошли до предлога за преферентни термин, издвојили смо све називе који се јављају у граматикама за сваку врсту речи, а затим смо их анализирали са становишта општих критеријума које такви термини треба да задовоље. На основу тога могуће је предложити адекватан назив (по један или два за сваку појединачну врсту речи).

Критеријуме које треба следити да би се дошло до добро одабраног назива наводе готово сви термилошки приручници. У овом случају консултовали смо три, нешто новијег датума: Cabré 1998, Mihaljević 1998. и Суперанская et al. ²2003. У њима се, осим препорука за избор адекватног термина међу постојећим варијантама, дају и препоруке за творбу нових термина. За нас је, у овом случају, важније питање којем од постојећих термина треба дати предност. Тако смо се ограничили само на неколико критеријума (налазимо их у овим речницима, иако не на исти начин образложене), које смо прилагодили потребама наше анализе.

- 1) Треба водити рачуна о томе да ли је неки термин укорењен (тј. уобичајен) у употреби (ово наглашавају сва три приручника).

Ако јесте, такав термин не би требало мењати без преке потребе, чак и ако у потпуности не задовољава остале издвојене критеријуме.

- 2) Домаћим терминима треба, уколико задовољавају критеријум укореењености (тј. уобичајености) у употреби⁴, дати предност над онима страног порекла. Самим тим даје се предност термину који се чешће јавља у граматицима. Ова препорука важи кад су у питању школске граматике. Међутим, кад мислимо на универзитетске граматике, или на оне намењене странцима (тј. онима којима српски није матерњи), домаћи термин треба наводити на првом месту, а у загради поред њега треба навести и термин латинског порекла. У новијим граматицима са хрватског подручја могу се наћи термини који се у српској граматичкој пракси не јављају (нису, дакле, укореењени), па их нисмо узимали у обзир.
- 3) Трeбало би водити рачуна о томе да термин буде једнозначан, јер вишезначност може допринети конфузији ако се исти термин са различитим значењем употреби у истом типу текста.

2. Место појединачних врста речи у систему

Кад мислимо на место неке врсте речи с обзиром на њихову *променљивост* односно *непроменљивост*, у првом реду мислимо на то да ли се у анализираним граматицима оне класификују као *променљиве*, *непроменљиве* или, евентуално, *полупроменљиве* речи. Такође, проверавали смо да ли се ова информација наводи у оквиру дефиниције (уже или шире), или се наводи у оквиру одељка о врстама речи (које се деле на *променљиве* и *непроменљиве*), или пак на оба места. За сваку појединачну врсту речи ово смо испитали у свим анализираним граматицима, а затим смо, тамо где је то било потребно, предложили другачије решење, које би се могло применити у будућим граматицима.

3. Дефинисање врста речи и њихових категорија

Најпре смо анализирали све дефиниције врста речи и граматичких категорија у анализираним граматицима, и то тако што смо истакли оно што је заједничко свим граматицима, као заједнички модел дефинисања. Затим смо упоредили све елементе дефинисања који се јављају најмање у две анализиране граматике. Тако смо добили целокупан пресек стања

---

⁴ У вези са врстама речи не постоје домаћи термини уместо којих се употребљавају они искључиво страног порекла (изузев у случају термина *конкретне именице*, који је неупоредиво чешћи од домаћег термина *стварне именице*), али такве примере можемо наћи у синтакси, ако упоредимо, на пример, однос термина *прирок/предикат* и сл.

у досадашњој граматичкој пракси. Након ове анализе покушали смо да допунимо дефиниције тамо где мислимо да је то потребно, тј. у односу на три аспекта: значење, облик и синтаксичку функцију, а у оквиру дефиниције обавезно смо наводили и репрезентативне примере.

4. Адекватна егземплификација⁵

Дефиниције језичких појмова најчешће су поткрепљене примерима чија је улога да илуструју или појасне дату тврдњу. О важности, али и о недостацима егземплификације дефиниција, било је говора и у литератури: „С друге стране, граматика (а то важи и за речник) представља приручник који треба да читаоцима пружи не само дефиниције него и примере. Ти примери представљају остензивне дефиниције [...] Но проблем је што ти примери често илуструју само прототипичне случајеве објеката обухваћених датом дефиницијом, и самим тим стварају представу о ужој екстензији (обиму) датог појма него што је то стварно случај.” (Поповић 2003б: 89)

Значај добро одабраних примера можемо свести на два аспекта, подједнако важна за дефиниције у граматикама, као и за оне у речницима.

- 1) Примери се брже и лакше памте него сама дефиниција. Ако су добро одабрани, тако да на адекватан начин покривају све елементе дефиниције, могућа је њена реконструкција само на основу примера.
- 2) Ако је дефиниција непрецизна, изражена негативним терминима или нејасним језиком, адекватно одабран пример постаје њена обавезна допуна, која ће отклонити евентуалне нејасноће.

Ова два тврђења упућују нас на закључак да је избор правих примера тежак и да је однос између дефиниције и примера однос међусобне зависности. Издвојићемо неколико општих критеријума за које сматрамо да је важно поштовати их уколико желимо да дођемо до репрезентативног примера⁶:

- фреквентност;
- прецизност;
- економичност;
- естетски критеријум;
- бројна адекватност примера.

---

⁵ Критеријуми које овде наводимо и дефинишемо унеколико су измењени, али се углавном ослањају на један већ објављен рад на ту тему (Ломпар 2004: 47–55).

⁶ Овај списак критеријума могао би се допунити и критеријумом когнитивине прототипичности, али би он захтевао посебан и немали простор. Мислили смо да ово питање треба оставити отвореним и не разрађивати га у оквиру овог рада, који се бави и другим аспектима, а не само егземплификацијом. С друге стране, критеријуми које смо већ издвојили представљају важан део пута који, на неки начин, и води до прототипичног примера.

4.1. Фреквентност

Пример треба да буде општепозната реч која је уобичајена и честа у употреби у књижевном језику (уколико је то могуће, с обзиром на то да немамо увек увид у лексички фонд оних којима се обраћамо). То се најлакше постиже консултовањем фреквенцијских речника или сличне литературе која се бави употребом и дистрибуцијом речи у језику. Ако илуструјемо дефиницију појединих врста речи, треба, између осталог, избегавати примере који су обележени као регионални или архаични.

4.2. Прецизност

Овај критеријум подразумева две ствари: прво, пример мора прецизно да илуструје оно што желимо, дакле правило, а не изузетке (изузев ако је реч о изузетцима); друго, пример не треба да буде двосмислен, нити његово лексичко значење треба да изазива недоумицу на било који начин. Такође, треба избегавати да се у једном ограниченом низу примера нађу синоними.

4.3. Економичност

Што се тиче дужине појединачних примера, треба се трудити да не буду превише дуги и компликовани, јер су краћи примери свакако једноставнији за памћење.

4.4. Естетски критеријум

Овај критеријум је најтеже дефинисати, јер није сасвим лингвистичке природе. Уопштено говорећи, примери треба да буду ослобођени негативних конотација, односно не треба да изазивају негативне сензације из различитих области: социјалне, етичке, естетичке и сл. Напротив, уколико је то могуће, пример треба да буде одабран тако да својим значењем изазива позитивне асоцијације.⁷

4.5. Бројна адекватност примера

Број примера уз једну дефиницију пре свега зависи од сложености појма који се дефинише, тј. треба да буде у пропорцији са сложеносту саме дефиниције. Ипак, неко оптимално ограничење било би, зависно од типа дефиниције, између пет и десет примера. Ако је број примера мањи, смањује се и могућност адекватног илустровања важних елемената

---

⁷ Ово се односи на опште дефиниције у граматикама и речницима, а не на стручне радове, у којима је понекад обавезно дати примере са негативним конотацијама.

дефиниције, а ако је број примера већи од десет, теже се памте, а тиме се умањује улога примера у реконструкцији дефиниције на коју смо већ скренули пажњу.

Све примере који се јављају у анализираним граматикама као илустрација дефиниција одређених врста речи наводили смо у оквиру табеле, и то тако што смо издвајали две групе: 1) примере који се јављају у две или више граматика и 2) примере који се јављају само у једној граматици. Примере из прве групе, који се у граматикама понављају, наводили смо према фреквентности употребе, почев од најфреквентнијег.

5. Класификација врста речи и њихових подврста

Уз сваку врсту речи у граматикама обично се наводи супкласификација, тј. свака врста речи се класификује на уже типове. Испитивали смо који су критеријуми у основи ових подела, односно да ли се доследно спроводе. Као и у вези са анализом дефиниција, и овде смо издвојили оно што је заједничко већини граматика, а затим смо анализирали и ређе случајеве да бисмо добили комплетну слику стања у граматикама. Уочене недостатке и недоследности класификација у граматикама покушали смо да отклонимо предлогом другачије поделе, за коју смо се трудили да се што више ослања на досадашњу праксу.

6. Корпус

Као корпус за ово истраживање узете су значајније сербокроатистичке граматике различитог типа, од Вукове *Писменице* и Бабукићеве *Илирске словнице* до наших дана. У табелама су граматике навођене хронолошки, углавном према првом издању. Ако постоји неко друго издање, допуњено или измењено, онда је наведено оно.⁸

Узели смо у обзир готово све значајније граматике које могу бити репрезентативне за некадашње заједничко српскохрватско језичко подручје. То су најпре старије граматике које у наслову имају српски (нпр. Карацић 1814) или хрватски језик (нпр. Дивковић ⁵1895). Затим смо узели и оне сербокроатистичке граматике које припадају тзв. источној варијанти (нпр. Стевановић ²1970), и оне које су репрезентативне за тзв. западну језичку варијанту (нпр. Брабец et al. ²1954), а изабрали смо и једну граматику за коју се може рећи да у основи има елементе и једне и друге варијанте (Баотић et al. ²1990). Пошто смо узели у обзир и неке граматике

---

⁸ Тако смо, на пример, уз Маретићеву *Граматику и стилистику хрватскога или српскога књижевног језика* у табелама наводили годину трећег издања (1963), али њено место у табели одређено је годином првог издања (1899), јер је временска разлика између ових издања веома велика.

новијег датума, од последње деценије двадесетог века имамо поново на једној страни граматике српског (нпр. Симић 1996, Станојчић–Поповић¹⁵2014), а на другој страни граматике хрватског језика (нпр. Бабић et al. 1991, Барић et al. 1995).

Поред просторне, имали смо на уму и временску компоненту кад је избор граматика у питању. Сматрали смо да треба дати преглед граматика које су настале у дужем временском периоду. Одлучили смо се да, кад су Срби у питању, пођемо од прве граматике на народном језику, иако је, заправо, прву научно рађену граматику код Срба написао Ђура Даничић. Одлучили смо се, ипак, да пођемо од Вукове *Писменице*, која није можда рађена научно (као што се не може рећи ни да је оригинална⁹), али представља, између осталог, прву граматику „нашег језика чији је аутор био Србин”¹⁰. Као аналогон (за потребе овог рада) овакве граматике код Хрвата, узели смо Бабукићеву *Илирску словницу*. Трудили смо се да изаберемо један репрезентативан број различитих граматика све до данашњег дана.

Водили смо рачуна и о томе да не буду све граматике истог типа, да би се стекла општа слика о извесним променама или константама кад је у питању приказивање врста речи и њихових категорија у граматицама уопште. Тако су се у нашем избору нашле неке школске граматике (нпр. Тежак–Бабић³1970), неке универзитетске (нпр. Стевановић²1970), неке које су писане као приручник за наставнике (Стевовић 1958) и неке које су замишљене као уџбеник за странце (Мразовић–Вукадиновић 1990).

Нисмо се освртали посебно на настанак, значај, односно допринос поједине граматике учењу о врстама речи. Било нам је важно да покажемо како појединачне граматике, на пример, дефинишу одређену врсту речи. Овакво упоредно приказивање, које обухвата велики број граматика у дугом временском периоду, представља својеврстан допринос овог рада¹¹.

Не улазећи у оправданост критеријума традиционалне поделе речи на врсте, јер то отвара мноштво питања којима се овде не бавимо, анализирали смо појединачне врсте речи следећи начин и најчешћи редослед којим су издвојене и наведене у граматицама које смо изабрали.

---

⁹ Павле Ивић у делу *Српски народ и његов језик* наводи да је ова граMATИКА у знатној мери настала адаптацијом Мразовићеве граматике, а да је Вук такође дуговао много сугестијама Луке Милованова и Саве Мркаља (Ивић²1986: 271).

¹⁰ Ивић²1986: 271.

¹¹ У литератури има доста радова који испитују неки граматички проблем у различитим граматицама. Ради се, углавном, о мањем броју граматика, и то су обично или граматике старијег периода, или оне које су се појавиле у новије време. И кад се у неким радовима узимају граматике из различитог временског периода, ради се о неупоредиво мањем броју од оног који се појављује у овом раду.